

ЦІХАНОВСЬКА В.М.,
ГОЛОВНЯ О.М.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

УДК 330: 316. 342.001.36
ББК

Рецензента:

Мазур А.Г. - д.е.н., професор, директор ННІ менеджменту, адміністрування та права ШІАУ

Захарченко В.І. - д.е.н., професор, зав. кафедрою економіки та менеджменту вінницького соціально-економічного інституту Університету "Україна"

Піхьяновська У.М., головня О.М. Забезпечення соціально-економічної стабільності України в умовах глобалізаційних процесів: Колективна монографія. - Вінниця. - 2013. - 246 с.

Друкується за рішенням Вченої ради Вінницького національного аграрного університету (протокол № 9 від 31 травня 2013 року)

Монографія присвячена актуальним проблемам соціально-економічного розвитку України в широкому контексті основних стратегічних напрямів державотворення. Актуалізація цієї наукової проблематики відбувається в контексті євроінтеграційних намірів України та її самоідентифікації як майбутнього повноправного члена ЄС, поглиблення глобалізаційних процесів у світі. Розглянуті проблеми тісно пов'язані із внутрішніми механізмами соціально-економічного розвитку в світлі державних пріоритетів та інституційними змінами економічної системи в Україні.

Значна увага приділена актуальним проблемам формування та розвитку аграрного сектора України, його сучасному стану і новим можливостям в умовах викликів глобалізації. В даному контексті досліджено сутність та об'єктивну необхідність поєднання ринкового і державного регулювання ринку аграрної продукції.

Розрахована на науковців, викладачів, аспірантів та студентів шпцпх навчальних закладів.

ЗМІСТ

В<	ТУ	П.....	4
РОЗДІЛ I. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ			6
1.1	1	Іш ні іуцііпі зміни економічної системи в Україні.....	6
і 2	Внутрішні механізми соціально-економічного розвитку в світлі державних пріоритетів.....		14
1.3.	Соціальна орієнтація економіки та її вплив на національну безпеку України.....		35
1.1	(ні тонші досвід державного регулювання економіки.....		65
РОЗДІЛ II АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І НОВІ МОЖЛИВОСТІ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ			80
2.1.	Проблеми розвитку аграрного сектору України в умовах і побалі.. іііііііііі чинників.....		80
	(ержмна підтримка аграрного сектора в умовах участі України		86
и П >Т.		
2.3.	Розвиток інтеграційних процесів в аграрному секторі України.....		Ю6
2.4.	Найважливіші зовнішні агропродовольчі ринки України.....		134
2.5.	Антикризове регулювання ефективного функціонування П рарного ринку України.....		150
РОЗДІЛ III. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: О МАСНА ПРАКТИКА, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ			173
\.	I. Україна як суб'єкт світового ринку товарів.....		173
3.2.	Становлення міжнародних економічних відносин України ...		178
3.3.	Геоекономічний потенціал України в державних пріоритетах зовнішньоекономічної діяльності.....		216
3.4.	Експортно-імпорتنі операції аграрного сектору України.....		227
3.5.	Інституційні засади функціонування інвестиційного ринку України.....		247
(ПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ			267
ДОДАТКИ			283

ВСТУП

Розвиток економіки України в умовах інтегрування національних економік потребує активного її включення у міжнародний поділ праці, світогосподарські зв'язки. Формування стратегії соціально-економічного розвитку є надзвичайно важливим фактором національної економіки. Тому досягти успіху можуть лише ті країни, які мають конкурентоспроможну економіку. Саме тому постає **необхідність** здійснення ґрунтовних теоретичних досліджень та **обґрунтування** практичних рішень і механізмів, які б дозволили державі прискорити повноцінне її прилучення до світового **господарства** і тим самим користуватися всіма перевагами міжнародного економічного співробітництва.

В умовах глобалізаційних процесів важливо забезпечити соціально-економічну стабільність нашої держави. З точки зору національної економіки соціально-економічна стабільність описує такий її стан, за якого забезпечується захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих **інтересів** людей, суспільства, держави.

Під життєво важливими інтересами в даному контексті розуміють сукупність потреб, які забезпечують існування і прогресивний розвиток особистості, суспільства, держави. Зокрема, до основних принципів забезпечення соціально-економічної стабільності слід України віднести: дотримання законності на всіх етапах забезпечення стабільності; баланс економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави; взаємну відповідальність особи, суспільства, держави щодо забезпечення соціально-економічної стабільності; своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів; надання пріоритету мирним заходам у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів **економічного** характеру; інтеграцію національної соціально-

і **КОНОМІЧНОЇ** стабільності з міжнародною соціально-економічною **с габільні< її"**

Належний рівень стабільності досягається здійсненням **ЄДИНО** ієрархічної політики, підкріпленої системою **інтер**імтимних заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім **загрозам**. **Без такої** політики неможливо домогтися виходу з **кризи, примусити** працювати механізм управління економічною **Ситуацією**, створити ефективні механізми соціального захисту **населення**.

І [рограма розвитку реформ і стабілізації економіки мі рі **(бачаї** і **творення** соціально-орієнтованої ефективної і **кономіки** яка **іабезпечує** ринок високотехнологічною, **конкурентоспроможною** продукцією. Вона повинна мати **МОЖ**... **Ц(Гь ІІІІІ** • імі • і • і <> **розвиватись** на основі власних внутрішніх **ресурсів** **ОПРИЙНЯТТЯ** **ПРОГРЕСИВНИХ** досягнень науки, міцного й **орієнтованого включення** у світове співтовариство при забезпеченні **• і**... **міч по) невразливості** й безпеки.

В сучасному глобалізованому середовищі лише консолідовані і зрілі нації спроможні забезпечити конкурентоспроможність національної економіки, зберігати і **розвивати** свою соціокультурну ідентичність та самобутність, **убезпечувати** свій соціально-економічний розвиток від зовнішніх і **внутрішніх** загроз. Залишається сподіватися на те, що Україні **її (8і ні Я** вийти з кризової смуги сильнішими, утвердитись у колі **Потужних** і впливових країн світу, що визначатимуть майбутнє і **повального** суспільства на наступні десятиріччя.

Авторський внесок у доробок монографії наступний: вступ, 1.1., 1А, 2.1., 2.4., 3.1.-к.е.н., доцент Ціхановська В.М.; 1.2., 1.3., 3.3. - к.е.н., доцент Головня О.М.; 2.3. - к.е.н., доцент Табенська О.І.; 3.4. - к.е.н., доцент Брояка А.А.; 2.5. - старший викладач Прилуцький А.М.; 3.5. - старший викладач Феняк Л.А.; 3.2. - * і арший викладач Котик Ю.В.; 2.2. - асистент Хаєцька О.П.

проведення тендерів на закупку товарів та послуг за кордоном, а також бізнес-пропозиції щодо ділового співробітництва з зарубіжними країнами, які надсилає облдержадміністрації Держзовнішінформ та Мінекономіки України, надаються консультації суб'єктам господарювання про рівень індикативних та довідкових цін та цін, що склалися на світовому ринку, про зміни і доповнення в діючому законодавстві в сфері зовнішньої торгівлі та інвестиційної діяльності.

2.5. Антикризове регулювання ефективного функціонування аграрного ринку України

За період становлення державності України сукупна підтримка аграрної сфери виробництва була обмеженою, непослідовною, безсистемною і навіть не забезпечувала паритетності у міжгалузевому товарообміні. Сукупна підтримка сільського господарства визначається як сума коштів, витрачених на підтримку виробників сільськогосподарської продукції, на загальні заходи підтримки (аграрного ринку) і на підтримку споживачів продукції. Рівень сукупної підтримки характеризується її частки у ВВП країни і ВВП сільського господарства. За останні п'ять років бюджетні видатки на підтримку села, включаючи утримання соціальної інфраструктури, освіти, культуру, спорт і медичне обслуговування, становили 0,6% до валового внутрішнього продукту або 4,9 дол. (за курсом НБУ) з розрахунку на 1 особу.

Світова сільськогосподарська економічна наука обґрунтовує необхідність проведення державної політики підтримки аграрного сектору економіки такими характерними особливостями функціонування галузі і об'єктивними чинниками її розвитку [24, с. 119-724]:

- високим рівнем ризику аграрного бізнесу, постійним пристосуванням до навколишнього середовища з ме...

мінімізації витрат, значною нестабільністю виробництва, залежністю обсягів сільськогосподарської продукції від впливу погодних умов, що не піддаються контролю з боку товаровиробників, можуть стати причиною як низького, так і високого врожаю, призводить до різних коливань цін і доходів; нееластичним попитом на сільськогосподарську продукцію (відношення відсоткової зміни величини попиту на товар до відсоткової зміни його ціни є досить низькою і коливається, як правило, в межах до 1), при якому значне зниження ціни зумовлює лише незначне збільшення попиту. Якщо зазначене відношення становить 0,25 (зниження ціни на 4% призводить до підвищення попиту на 1%), то для збільшення закупівлі сільськогосподарської продукції споживачами на 10% ціни мають зменшитися на 40-50%, при якому втрати від зниження ціни не перекривають вигоду від збільшення обсягів продаж;

- економічною залежністю територіально розпорощених суб'єктів сільськогосподарської діяльності від промислового, фінансового і торгового капіталу, ціни на послуги якого, на відміну від цін на сільськогосподарську продукцію, мають постійну тенденцію до зростання, а також високою ринковою владою і монопольним становищем більшості виробників гехнічних, хімічних та інших засобів виробництва, які мають можливість концентрувати капітали і контролювати свої ціни, і іастичністю попиту на їхню продукцію, за якою коефіцієнт і іастичності завжди більше одиниці (зниження ціни на 2% призводить до збільшення попиту на 4%);

багатофункціональною значимістю сільського і о^і о^і одарства, що оцінюється не лише агробізнесом і впливом на іагальну економіку, а й комплексом некомерційних соціальних функцій збереження агроландшафтів, історичних П^і рошповідників, вирішення проблеми зайнятості сільського Населення, стримування негативних для суспільства наслідків П^і і імірної урбанізації, захисту соціоекономічної життєдіяльності і и.ської території.

Зазначене переконливо свідчить про неспроможність сільського господарства до самостійного вирішення цих питань, забезпечення стабільного нагромадження і відтворення на рівні з суміжними та іншими галузями економіки зумовлює об'єктивну необхідність цілеспрямованого втручання держави в процеси функціонування і розвитку аграрного ринку. Базовим критерієм оцінки результативності заходів та механізмів реалізації державної підтримки є створення рівно сприятливих з іншими галузями умов економічного розвитку сільського господарства з метою одержання на одиницю вкладеного капіталу рівновеликої з іншими галузями норми прибутку.

Аналіз цього показника за основними галузями економіки показав, що норма прибутку в сільському господарстві у кілька разів нижча, порівняно з іншими секторами економіки. Це означає, що заходи з підтримки умов відтворення галузі в цілому не забезпечують свого призначення.

Активна державна політика базується на розробці дієвих механізмів і втілення їх у практику, фінансовій підтримці сільськогосподарського виробництва у вигляді субсидій, субвенцій, дотацій, податкових пільг, страхування, що значною мірою сприяє зростанню можливостей підприємств у виробництві продукції і підвищенні ефективності господарювання [92, 430 с]. Безумовно, для підтримки доходності сільськогосподарського виробництва та забезпечення розширеного відтворення аграрного ринку на рівні інших життєвозабезпечуючих галузей важливим складником аграрної політики стає реалізація концепції паритету цін на продукцію сільськогосподарських товаровиробників і товари та послуги, які ними використовуються у процесі виробництва. На практиці такого паритету цін у сільському господарстві не існує навіть у економічно найрозвиненіших країнах світу.

Проте, якщо в Україні з 1990 по 2007 рік індекс цінового паритету в обміні між першою і другою сферами АПК становив 0,13, що означає перевищення зростання цін придбання на!

цінами реалізації у сільському господарстві менше у 8 разів, то в США за цей період співвідношення на товари і виробничі послуги для фермерів та на продукцію фермерського господарства відповідно становило 1,61: 1,37, а індекс паритету - 0,85. [159].

Усі розвинені країни світу проводять ґрунтовну політику державного сприяння розвитку сільського господарства, надання йому гарантованої підтримки, запроваджують відповідні економічні механізми заохочення сільськогосподарських товаровиробників. Попри це, за 1994-2011 рр. у сільському господарстві України відбулося поступове зменшення державної підтримки сільського господарства (за винятком **податкових пільг**) від 1575,4 до 91,5 млн дол. США, або у 17,2 раза, що було спричинено макроекономічними чинниками.[73, с. 342-374]. Із 2000 року Уряд почав збільшувати фінансування галузі. Прийнятий Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», в якому визначаються правові, економічні та організаційні засади цілісної системи програмних документів, встановлює загальний порядок їх розробки, затвердження та виконання, права і відповідальність учасників.[106] Вказується, що така програма відображає наукове обґрунтування цілей і пріоритетів, засобів та шляхів їх досягнення і стратегії розвитку.

Починаючи з 2002 р., важлива роль у вирішенні завдань державного сприяння розвитку аграрного ринку, підвищення рівня конкурентоспро-можності й ефективності виробництва надається програмно-цільовим методам управління. Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в оюджетному процесі», процес складання бюджету здійснюється шляхом використання програмно-цільового методу [110]. І оювною метою розробки державних цільових програм (ДЦП) і гає концентрація наявних ресурсів і спрямованість їх на ' іфішення найважливіших проблем соціально-економічного

розвитку галузі підвищення ефективності бюджетних витрат, переорієнтація, бюджетного процесу на досягнення кінцевих результатів, що відповідають стратегічним напрямам аграрної політики.

Водночас аналіз ухвалення рішень про необхідність розробки програм та затвердження їх нормативно-правовими актами різного рівня свідчить про причетність до них різних гілок влади, відсутність єдиного підходу до цього процесу, а також до ходу реалізації діючих програм у відповідних сферах економіки та можливостей їх фінансового забезпечення. У зв'язку з цим існуюча в країні система державної підтримки аграрного ринку включає значну кількість програм, якщо для розвитку галузей агропромислового виробництва 2005 р. було розроблено вісімнадцять Державних програм, відповідальними державними замовниками якими виступали Мінагрополітики, Укрдержрибгосп, Держкомлісгосп, Державний департамент ветеринарної медицини, то у бюджеті 2006 р. їх налічувалося 67, а 2007 р. - 49. Очевидно, що така кількість програм є обтяжливою для бюджету і переважно має декларативний, а не дієвий характер.

Унаслідок недосконалості розрахунків, формального обґрунтування розробки цільових програм, безсистемного управління ДЦП, процес розробки і виконання програм в Україні набув практично неконтрольованого характеру. Постійне збільшення кількості затверджених програм спричиняє розширення державних коштів і не має змоги досягти ефективних результатів від їх використання. Ефективність виконання програм і контрольованість державних фінансових потоків знижує також домінування практики неузгодженості між державними цільовими і бюджетними програмами, включення в одну державну програму кількох цільових або окремих її частин [24, с. 19].

Таким чином, використання програмно-цільового методу в Україні свідчить про значні проблеми бюджетної політики, а саме:

недосконалість механізму врахування державних цільових програм (ДЦП) у процесі формування й виконання державного бюджету, що призводить до безконтрольності та непрозорості фінансових потоків;

неузгодженість фінансування державних цільових програм з можливостями бюджету впродовж усього періоду їх виконання:

дублювання завдань і заходів ДЦП у зв'язку з великою кількістю як напрямів, так і державних цільових програм за низького рівня програмної і між програмної погодженості;

відсутність надійного моніторингу і контролю виконання державних цільових програм та неможливість оперативного розроблення і здійснення заходів стосовно підвищення ефективності використання бюджетних коштів;

неврахування потреб потенційних користувачів у інноваційній продукції, а відтак і наявність недоліків у фінансовому забезпеченні реалізації науково-технічних програм і наукової частини ДЦП.

Недосконалий і непрозорий порядок і механізм використання бюджетних коштів, особливо контроль за цільовим та ефективним їх використанням, призводить до марнотратства ресурсів. Виникає сумнів у доцільності використання бюджетних коштів на окремі цілі, оскільки вони не завжди надходять до сільських товаровиробників.

Нераціональними витратами можна вважати підтримку підприємств АПК через механізм здешевлення короткострокових і довгострокових кредитів, часткову компенсацію вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва, організацію і регулювання установ у системі агропромислового ринку та ін.

Так, за Програмою «Здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів», що є однією з найбільших за обсягами

фінансування, протягом 2000-2008 рр. із державного бюджету виплачено понад 2,5 млрд грн компенсацій. При цьому кредитами комерційних банків за підвищеними відсотковими ставками, порівняно з іншими галузями економіки, змогли скористатися не більше третини підприємств з великим комерційним капіталом, з щомісячною сплатою відсотків у повному обсязі із значним запізненням (до півроку і більше) компенсаційних виплат казначейства.

Для вирівнювання умов господарювання потребує вдосконалення механізм розподілу грошових коштів державних цільових програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників за показники ефективності відповідно до нормативів витрат у територіальному розрізі. Мало впливає на ефективність підтримки галузі тваринництва, оскільки 80% коштів спрямовуються в сільськогосподарські підприємства, які виробляють трохи більше 1/3 тваринницької продукції.

Нині до критичних меж скорочено видатки за бюджетною програмою «Дослідження та експериментальні розробки в системі агропромислового комплексу», яких недостатньо навіть для забезпечення обов'язкових виплат працівникам науково-дослідних установ у разі скорочення персоналу, або їх ліквідації. За бюджетною програмою «Запобігання розповсюдження збудників інфекційних хвороб тварин» на проведення протиепізоотичних ветеринарно-санітарних заходів передбачено витрати лише в обсязі 1,5 млн грн за мінімальної потреби 20 млн грн. Узагалі не передбачено видатки за семи важливими бюджетними програмами підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема на фінансування заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів, на часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки для потреб агропромислового комплексу [27, с. 44-49].

Слід також враховувати, що значна **кількісна** сільськогосподарських підприємств, які одержують держати матеріальну і фінансову допомогу, не зацікавлені в інтенсифікації

сільськогосподарського виробництва, їх більше влаштовує екстенсивний розвиток [115, с. 48-55].

Зазначимо, що рівень державної підтримки, як правило, визначається його часткою в структурі ВВП країни, або виручкою від реалізації сільськогосподарської продукції. У країнах ЄС в аграрному секторі виробляється від 1,5 до 3 % ВВП, а в Україні - понад 18 % ВВП і 36 % валового прибутку.

З наукової точки зору, держава завжди залишатиметься в боргу перед сільським господарством, оскільки за рахунок бюджетного фінансування повертає йому лише незначну кількість створеної доданої вартості. Значно більша її **частина** перетікає в інші галузі національної економіки.

У цілому аграрний ринок країни не поступається за скопо ефектністю перед високоприбутковими ринками. Проте аграрний ринок України залишається осторонь фінансових потоків. Розбіжність економічних інтересів сільськогосподарських виробників, власників переробних підприємств і торгівлі в результаті суспільно-неефективного розподілу прав власності з об'єктивною нерівністю перерозподілу доданої вартості у процесі ринкової конкуренції спричиняє істотне порушення паритетності міжгалузевого обміну. Це було доведено ще в теоріях Ф. Кене про «чистий продукт» і С. Подолинського про «додаткову вартість», згідно з якими вся енергія сонця, що нагромаджується на землі завдяки праці у вигляді абсолютної додаткової вартості, створюється саме в сільському господарстві, і саме ця галузь є ресурсним донором для інших галузей економіки [65, 84 с].

Нееквівалентність міжгалузевих відносин - одна з найбільш серйозних та обтяжливих причин обмеження економічного розвитку сільсько-господарських підприємств і сучасної аграрної Кризи. Якщо ці сфери агропромислового комплексу розвиваються шдокремлено, без будь-якого технологічного чи фінансового ів'язку, то сільське господарство втрачає інвестиційну привабливість.

Докорінна зміна соціально-економічного середовища природно потребує нових критеріїв оцінки можливостей фінансового забезпечення малопробиткових суб'єктів аграрного ринку. Позитивні макроекономічні зміни і поліпшення загального фінансового стану останніми роками сприяли підвищенню рівня державного протекціонізму аграрного сектору економіки України. Якщо в 2000-2004 рр. середньорічна сума бюджетних відрахувань на підтримку сільського господарства становила 1 млрд грн., то 2005 р. вона зросла в два рази, а в 2006 і 2007 роках галузь отримала 6,6 і 8,1 млрд грн. відповідно. За рахунок впровадження фінансового сільськогосподарського податку (ФСП) і зниження податкового навантаження у 3,5-4 рази непряма державна підтримка суб'єктів господарювання сягнула 8 млрд грн, а запровадження спеціальних механізмів використання податку на додану вартість (ПДВ) збільшило її загальну суму майже в 10 разів (від 363 млн грн 1999 р. до 3,64 млрд грн 2010 р.

Аналіз структури відрахувань показує, що в 2010-2011 рр. найбільше бюджетних коштів витрачалося на часткове зниження ставки кредитів комерційних банків, а також фінансування лізингових операцій і установ вищої аграрної освіти. За період 2007-2011 рр. бюджетні кошти було спрямовано на підтримку виробництва продукції рослинництва і тваринництва, пільгове кредитування на основі часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків, селекцію в рослинництві і тваринництві, часткову компенсацію вартості складної вітчизняної техніки, закладання і догляд за молодими садами, виноградниками і ягідниками, підготовку кадрів для аграрного сектору установами вищої сільськогосподарської освіти. У 2011 р. сільськогосподарськими товаровиробниками придбано більш-менш 250 тис. одиниць техніки і обладнання на суму більш 10 млрд грн, у тому числі на 2,5 млрд грн закуплено сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва зі рахунок дії програм державної підтримки розв'язання агропромислового комплексу країни.

На жаль зростання рівня державної підтримки не вплинуло на підвищення ефективності більшості сільськогосподарських підприємств. Через об'єктивні причини в умовах диспаритету цін сільськогосподарські виробники неспроможні самостійно конкурувати з промисловістю, держава повинна підтримувати їх фінансово. Така підтримка може бути (й існує) в різних формах. Наприклад, в Ісландії всі державні та фінансові структури повинні здійснювати відрахування на розвиток агросфери і перш за все на будівництво тепличних господарств; у Норвегії діє закон про підтримку фермерських господарств і т.д. З урахуванням ситуації, що склалася в аграрному ринку економіки України, можна виділити три напрями розв'язання даної проблеми.

Перший - формування законодавчо-нормативної бази. Першочерговість розв'язання цього завдання визначається тим, що тільки після створення нормативно-правової бази державного фінансування сільського господарства можуть вирішуватись інші питання.

Другий - здійснення прямого державного фінансування створення виробничої бази і соціальної інфраструктури, забезпечення відтворення в аграрних підприємствах, які знаходяться в несприятливих природно-кліматичних умовах, проведення протиепізоотичних заходів і т.д.

Третій - непряма фінансова підтримка розвитку сільського господарства шляхом залучення інвестицій, нарощування експортного потенціалу, технічного оновлення, а також підготовки і перепідготовки кадрів.

Нині коло питань з проблеми фінансових відносин в умовах аграрного ринку стало значно ширшим. Це зумовлено докорінно зміною вимог до цієї частини економічних відносин в ринкових умовах господарювання. Незважаючи на те, що принципи побудови фінансових відносин є наскрізними для національного господарства, це не спрощує вирішення проблеми, оскільки розроблений для сільського господарства фінансово-кредитний

механізм повинен відображати специфіку галузі, тобто бути відносно самостійною підсистемою (блок) у загальній системі фінансово-кредитних відносин.

Отже, бюджетне фінансування аграрного ринку економіки має змінити свою спрямованість, підвищити ефективність державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Відомо, що функції держави полягають у створенні сприятливих умов для економічного розвитку, виробничої і соціальної інфраструктури в сільській місцевості за допомогою економічних підойм, у тому числі спеціальних урядових програм, державних замовлень, квот, ціни та державної системи інформації. Якщо держава ставить за мету збільшити експорт високоякісного продовольчого зерна, то під дану мету необхідно розробити не структуру посівних площ, а механізм зацікавленості продажу зерна [132, с. 19-23]. Очевидно, мають значення не лише рівні державної підтримки галузі, а й механізми її надання, дієвість яких визначається нині законодавством України, постановами Уряду, Мінфіном. Мінагрополітики та іншими державними установами, пропозиціями безпосередніх товаровиробників і рекомендаціями наукової сфери.

Вступ України до СОТ, орієнтація на інтеграцію з Європейським Союзом (ЄС), інші глобалізаційні економічні процеси зобов'язують Україну змінити підходи до державної підтримки сільського господарства, усвідомлено оволодіти теоретичними засадами цієї проблеми на рівні світової аграрної політики й обґрунтовано замінити окремі чинні заходи підтримки галузі на ті, що дозволено правилами СОТ, дослідити їх дотримання в Україні на даному етапі становлення ринкових відносин та визначити шляхи трансформації аграрної політики відповідно до нових умов. До того ж, зі вступом України до ('()) І постає питання реструктуризації загального сукупного виміру підтримки (СВП), який виступає показником вартості всіх заходів «жовтого кошика», а також розподілу підтримки галузі на три чітко визначені категорії (мовою СОТ - «жовтий / блакитним

зелений кошики») підтримки аграрного ринку згідно з установленними цією організацією вимогами. Слід також урахувати реалізацію курсу України на перехід до інноваційної моделі розвитку економіки, вимоги до адаптації процедур формування бюджету в програмно-цільовому форматі, вдосконалення методів розробки і виконання державних цільових програм згідно із законодавством ЄС.

Аналіз системи заходів державної підтримки й трансформації аграрної політики, зумовленої членством України в СОТ, показує, що його характерні ознаки такі [24, с. 172.]:

- відсутність системного підходу до розробки **стратегії** законодавчо-нормативного забезпечення реалізації державної політики підтримки сільського господарства;

- не адаптованість програм підтримки сільського господарства до світової практики;

- значне переважання фінансування заходів «жовтого кошика» над заходами «зеленого кошика», на який, за оцінками спеціалістів, припадає 25-30 % загальних обсягів державної підтримки сільського господарства України. Відхилення у віднесенні державних видатків підтримки сільського господарства до заходів того чи іншого «кошика» виникають у зв'язку з тим, що національна бюджетна класифікація не гармонізована з міжнародними стандартами. В окремі роки видатки на «спірні» заходи досягають 1,5 млрд грн. У разі віднесення їх до «жовтого кошика» вони збільшують його частку і виникають дискусії з боку аудиту СОТ;

- обмеженість програм з підтримки розвитку агроландшафтів та інших аспектів облаштування сільських ієриторій в межах сільськогосподарського землекористування;

- наявність програм, які не можуть відноситися до підтримки сільського господарства і водночас відсутність програм підтримки формування доступної для суб'єктів і осподарювання інфраструктури ринку, сприяння формуванню Каналів просування продукції до кінцевих споживачів самими

виробниками, створення кооперативів та інших об'єднань товаровиробників, реструктуризації виробництва тощо.

Відповідно до зобов'язань у рамках СОТ України має насамперед забезпечити реструктуризацію заходів «жовтого кошика». Для цього в першу чергу слід змінити нечітке формулювання і механізми запровадження тих заходів «зеленого кошика», які за цієї причини відносяться до «жовтого кошика», розширити заходи «зеленого кошика» і збільшити їх фінансування за бюджетними програмами, сконцентрувати розкидані по різних законодавчо-нормативних актах окремі програми «зеленого кошика» в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Необхідно також підвищити ефективність програм державної підтримки сільського господарства з позиції формування умов відтворення в галузі з урахуванням соціально-економічного складника розвитку сільського господарства і його територіального простору.

За постійного дефіциту фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, необхідності забезпечення їх відносного збільшення важливою умовою залишається ефективне використання коштів, особливо обмежених бюджетних асигнувань, спрямованих на підтримку сільськогосподарського виробництва. Основні завдання аграрної політики стосовно бюджетної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва представлено на рис. 2.21.

За умови сукупної підтримки («жовтий кошик» або «de minimis»)) стимулюються обсяги виробництва продукції. Згідно з правилами СОТ, для країн, що розвиваються, мінімально дозволений рівень підтримки становить до 10% загальної вартості окремого товару і 10% загальної вартості всієї виробленої сільськогосподарської продукції. Для розвинених країн світу ці мінімальні рівні становлять 5% загальної вартості товару, виробленого відповідного року (за умови підтримки, яка надається конкретному продукту як продуктова), і 5% загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції, виробленої

відповідного року (у разі не продуктової підтримки, не пов'язаної з конкретним продуктом)[101, с. 138-149].

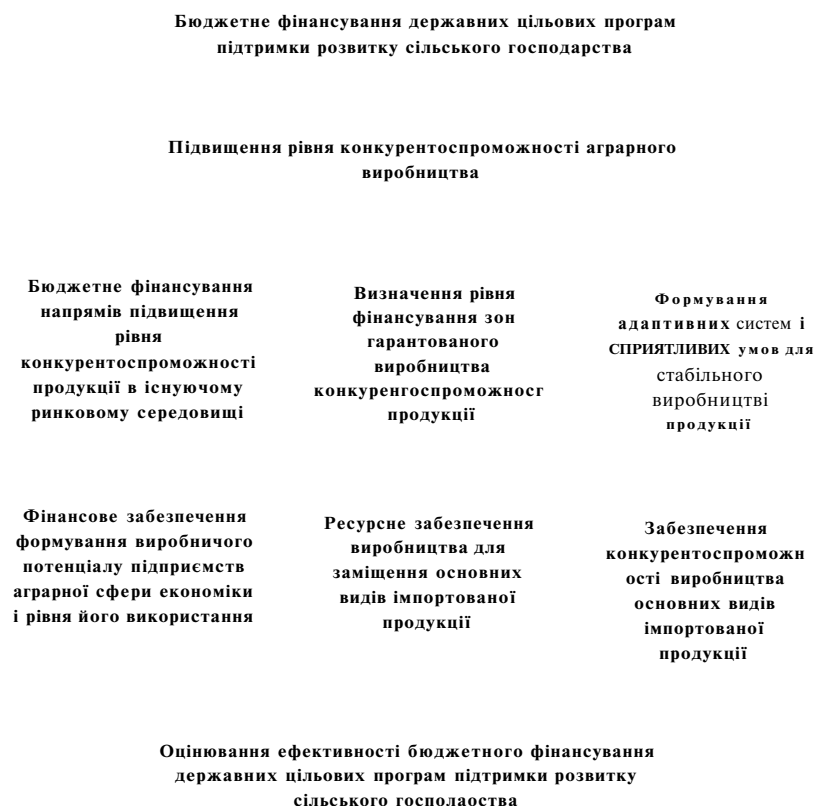

Рис. 2.21. Основні завдання бюджетної підтримки сільського господарства в межах фінансування державних цільових програм

За умови сукупної підтримки («жовтий кошик» або «de minimis»)) стимулюються обсяги виробництва продукції. Згідно з правилами СОТ, для країн, що розвиваються, мінімально дозволений рівень підтримки становить до 10% загальної вартості окремого товару і 10% загальної вартості всієї виробленої сільськогосподарської продукції. Для розвинених

країн світу ці мінімальні рівні становлять 5% загальної вартості товару, виробленого відповідного року (за умови підтримки, яка надається конкретному продукту як продуктова), і 5% загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції, виробленої відповідного року (у разі не продуктової підтримки, не пов'язаної з конкретним продуктом).

Заходи щодо підтримки аграрного ринку, які не стосуються цінової підтримки, не впливають або мінімально впливають на виробництво і торгівлю сільськогосподарською продукцією, фінансуються лише з державного бюджету і не обмежуються правилами СОТ, належать до «зеленого кошика». Такі заходи включають витрати на створення продовольчих резервів державної безпеки, фінансування дослідницьких, навчальних, консультаційних і маркетингових програм, страхування й гарантування безпеки доходів, відшкодування збитків від стихійних лих, допомогу структурної перебудови галузі, охорону довкілля, розвиток інфраструктури села невикористаного призначення. Для прикладу, в США витрати на продуктову підтримку («жовтий кошик») становлять 5 млрд дол. США в рік, а на заходи «зеленого кошика» - перевищують 45 млрд дол. США. Лише на державне страхування фермерських господарств ФРН щорічно виділяє близько 2 млрд євро [115, с. 48-55].

Значні можливості державної підтримки аграрного ринку в рамках правил СОТ відкриваються і у вигляді прямих виплат за скорочення виробництва («блакитний кошик»), що надаються за умови обмеження посівних площ і поголів'я худоби з розрахунку на 1 га посівів і одну голову тварин. Така підтримка в Україні раніше не застосовувалася. Проте не виключено, що в майбутньому ці заходи можуть підтримуватися державою, оскільки вони не заборонені правилами СОТ, а можливі обсяги підтримки в абсолютному й відносному вимірюваннях досить значні. Так, у країнах ЄС дотації на одну корову на рік становлять 232 євро [31, с. 62]. Отже, сільськогосподарські

товаровиробники України в перспективі можуть також розраховувати на подібні виплати.

Ефективність використання бюджетних фінансових ресурсів значною мірою залежить від того, яким чином і під що вони виділяються. Очевидно, слід використовувати бюджетні асигнування в основному на придбання найважливіших матеріальних ресурсів, що мають істотний вплив на вирішення проблем. Визначення ефективності бюджетного фінансування цільових програм розвитку аграрного виробництва має ґрунтуватися на загальній методиці оцінювання ефективності інвестицій, основу якої становлять два складники: економічний ефект (E_{ei}) і обсяг фінансування, тобто необхідні витрати (T_i) для досягнення поставленої мети. За характером і впливом на результати програми критерії ефективності **бюджетного** фінансування можна віднести до трьох основних кваліфікаційних груп: загальні оцінні, опосередковані та прямі оцінні (для відповідної програми).

Суть економічного ефекту полягає в результативності будь-якого заходу, вираженого в грошовому еквіваленті. Для державних цільових програм розвитку аграрного виробництва досягнення необхідного економічного ефекту разом із тим є метою конкретної програми. При цьому економічна ефективність конкретної цільової програми формалізовано описується й розраховується за формулою:

$$E_{ei} = \frac{O_i}{T_i} - 1; \quad (2-i)$$

де: E_{ei} - економічна ефективність цільової програми; O_i - доходи від реалізації цільової програми; T_i - понесені витрати на реалізацію цільової програми; P_i - отриманий прибуток від реалізації конкретної програми.

Економічну ефективність використання бюджетних коштів на реалізацію конкретної державно-цільової програми розвитку аграрного виробництва можна визначити наступними критеріями:

OIF OF „ П,/^ n,/F_n

де Ebf - ефективність бюджетного фінансування; Qi - оцінна вартість отриманої від програми продукції за зіставними цінами; Fi - фізичний обсяг виробництва (площа посіву, поголів'я худоби); Q - оцінна вартість програмної продукції по зіставних цінах (згідно з даними Держкомстату); Fo - фізичний обсяг виробництва програмної продукції за останні три роки; Pi - прибуток, визначений за показниками цільової програми; По - прибуток програмних видів продукції в базовому періоді (за три попередні роки).

Показник приросту продуктивності, прибутковості та прибутку, досягнутий внаслідок реалізації програми і скоригований на коефіцієнт бюджетного фінансування програми, визначається за формулами:

$$E_{bf} = \{Y, - Y_o\} - K; \quad \% = (Ц - Ш - К), \quad \wedge = (Д - Д) Я \quad (2.3.)$$

де K - коефіцієнт бюджетного фінансування програми (відношення бюджетного фінансування на придбання ресурсів до повної технологічної потреби в ресурсах на досягнення мети програми), який розраховується за формулою:

$$K = \frac{F_b}{F_n} \quad (2.4.)$$

де: Pб - бюджетне фінансування на придбання ресурсів програми; Pп - повне технічне забезпечення програми відповідними ресурсами із всіх джерел фінансування.

Одержані таким чином показники характеризують ефективність бюджетного фінансування і рівень використання бюджетних коштів по кожній з прийнятих державних цільових програм на загальнодержавному, регіональному рівнях і кожному виконавцю програми окремо.

Для підвищення ефективності використання державних коштів учасниками програм підтримки сільського господарства умови до їх доступу мають включати обов'язковий для

виконання перелік вимог, що являють собою своєрідний кодекс правил агрогосподарювання і спрямовують діяльність товаровиробників на економію витрат, зниження собівартості продукції, підвищення рентабельності, захист сільськогосподарських ресурсів, поліпшення якості продукції тощо. Передбачається приведення вітчизняної системи заходів державної підтримки сільського господарства у відповідність з об'єктивно необхідними потребами галузі й правилами СОТ.

В Україні всі бюджетні видатки для аграрної сфери, враховуючи витрати на комунальні послуги, утримання об'єктів освіти, культури, охорону здоров'я, підготовку кадрів, управління, протиепізоотичні та природоохоронні, інші заходи (за фактичним використанням) становили у 2010 - 14953 млн грн., але через диспаритет цін із сільського господарства, щорічно вилучалося понад 9 млрд грн.

Незважаючи на відносне щорічне збільшення бюджетних призначень у галузь, реального впливу на поліпшення ситуації в аграрному виробництві та розвитку виробничої і соціальної структури села вони не мали внаслідок:

- розпорошеності недосконалості механізмів і інструментів підтримки, зокрема відсутності стратегічних цілей та пріоритетів підтримки, невизначеності конкретної мети і доведення їх до конкретних суб'єктів господарювання, способів і методів реалізації програмних цілей, механізмів стимулювання їх забезпечення;

несприйняття на державному рівні специфіки сільськогосподарського виробництва, особливо в період його трансформації до ринку, через це втрата відповідальності за кінцевий результат діяльності, докорінних змін у структурі сільськогосподарського виробництва з переорієнтацією його на переважно рослинницький напрям, уповільнення оборту капіталу її нестачу в коштах на всіх етапах відтворювального процесу;

- відсутності системності та своєчасності фінансування програм навіть пріоритетних напрямів сільськогосподарського

виробництва (селекція у тваринництві і рослинництві, підтримка безпосередньо виробника продукції тваринництва і рослинництва через ціну, підтримка фермерських господарств, освоєння ринку землі тощо);

- неадресність підтримки, (кошти в більшості випадків не надходять до виробника, а осідають в управлінських, бюрократичних структурах).

Основна маса фінансових ресурсів суб'єктам господарювання надходить через ціни. При відрегульованості цінового механізму таке надходження повинно забезпечувати не тільки просте, а й оптимальний рівень розширеного відтворення. Бюджетне фінансування щодо комерційної діяльності має бути мінімальним і забезпечувати, в основному, витрати соціального спрямування, які за стандартами СОТ віднесено до «зеленого кошика». Таким чином економічний механізм діє у сформованому ринковому середовищі, яке дозволяє максимальною мірою при мінімальній втручанні держави реалізовувати ринкові закони.

В Україні відповідне середовище ще не створено, тому ринкові механізми діють не повною мірою, що призводить до викривлених і нестабільних відносин суб'єктів господарювання з державою. Про це свідчить, насамперед, відсутність науково обґрунтованої концепції щодо ролі держави в регулюванні економічних відносин в аграрному секторі, а також структура державної підтримки сільського господарства, що склалася. Як наслідок, послабилась регулююча функція держави, особливо на першому етапі ринкових перетворень, що призвело до того, що в 2008 р. збитковими виявилися майже 92% сільськогосподарських підприємств, а внаслідок пошуку нетрадиційних шляхів підтримки основна маса державних фінансових ресурсів сільськогосподарським підприємствам почала надходити через податкові механізми.

Державна підтримка має спрямовуватись на забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного продовольства і стійкості

11 мл і.когосподарського виробництва, створення економічних передумов для розширеного відтворення на основі дотримання цінового паритету, проведення ефективної антимонопольної Політики.

Після вступу до СОТ від України вимагається приведення податкового законодавства до вимог цієї організації, тобто і міське господарство позбудеться реальної підтримки в обсязі близько 4 млрд грн. Вимагається також зниження тарифного захисту на 36% та відкриття аграрного ринку для імпорту. За нинішнього стану економіки країни, відкриття ринків для імпорту без належної підготовки може призвести до повторення ситуації в аграрній сфері на початку реформ. За підрахунками, вступ України до СОТ, без належної підготовки щодо підвищення конкурентоспроможності та захисту вітчизняних виробників призвело до згорання сільськогосподарського виробництва і економічних втрат у розмірі понад 20 млрд грн на рік.

Для запобігання такій ситуації на державному рівні мають бути здійснені наступні заходи:

Перше. Запроваджені на аграрному ринку економічні правила гри, що й в ЄС та СОТ. Це означає, що починаючи з виробника продукції, всі оператори ринку, охоплюючи і його виробничий сегмент, мають отримати на функціонуючий власний капітал рівнозначну норму прибутку. Проблему можна вважати розв'язаною, коли щорічний обсяг прибутку по галузі гарантуватиметься в обсязі не менше 9,7 млрд грн, а його норма до функціонуючого власного капіталу, включаючи землю як капітал, становитиме, як і по всьому національному господарству, не менше 4%.

Друге. Передбачити здійснення прямих виплат внаслідок скорочення виробництва (категорія «блакитний кошик»). За умови щорічного зміцнення державної бюджетної системи і фінансового стану галузі та створення за рахунок цього страхових і централізованих фондів підтримки, вимушене

скорочення обсягів виробництва має, як і у всіх країнах - членах СОТ, компенсувати виробникам втрати.

Третє. Після вступу до СОТ, з метою становлення власного сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки держави, доступ на аграрний ринок України з його відкритістю для імпорту має бути захищений на рівні захисту ринків членів цієї організації (крім тарифів і тарифних квот мати право на запровадження спеціальних охоронних заходів з обмеження імпорту).

Четверте. В умовах вступу до СОТ ймовірно зростання безробіття. Тому політика держави має бути спрямована на розгортання активних програм зайнятості, підготовки кваліфікованих робітників і спеціалістів, матеріального забезпечення безробітних, що неможливо здійснити без створення в аграрній сфері таких же умов економічної діяльності, як і в інших галузях національного господарства і країнах - членах СОТ.

При реформуванні державної підтримки потрібно додержати загальних правил державного регулювання, які враховують особливості сільськогосподарського виробництва і мають включати:

- обов'язковість виконання загальнодержавних норм фінансового регулювання для сільськогосподарських підприємств усіх форм власності;

- створення умов і можливостей формування суб'єктами господарської діяльності необхідних фінансових ресурсів;

- вільний доступ усіх сільськогосподарських підприємств до зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів;

- бюджетна політика аграрного сектору має формуватися з урахуванням вимог СОТ і стандартів СС за такими основними напрямками:

- обґрунтування пропорцій підтримки виробництва і споживання сільськогосподарської продукції (виробника і споживача);

- зміна структури підтримки в напрямку виділення в її загальному обсязі ефективних складових;

- ширше запровадження при бюджетній підтримці програмно-цільового методу управління фінансовими ресурсами;

- надання пріоритету при підтримці програм за участю власних коштів з інноваційного оновлення виробництва, особливо щодо придбання технічних засобів вітчизняного виробництва, обладнання для підвищення якості продукції, впровадження прогресивних технологій;

- посилення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів і виконанням (досягненням) визначених у програмах завдань;

- удосконалення класифікації діючих бюджетних програм у напрямку їх поділу на бюджетне фінансування: виробничої діяльності; інвестиційної діяльності; захисних заходів (профілактика, інші упереджувальні заходи) [100, с. 196].

Для вирішення цих питань доцільно надати Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» базове значення. Необхідно включити в цей законодавчий акт чинні заходи державної підтримки сільського господарства з відповідною їх систематизацією, реструктуризацією і спрямування на формування рівно сприятливих з іншими секторами економіки умов відтворення в сільському господарстві, забезпечення ним продовольчої безпеки, раціонального використання природних ресурсів, ирацезайнятості та інших соціально-значимих для суспільства і працівників галузі функцій [24, с. 173].

Постійною турботою держави має стати створення за допомогою бюджетного фінансування сприятливого режиму інноваційного забезпечення розвитку та підвищення ефективності великих і дрібних підприємств аграрного ринку, нарощення експорту виробленої продукції і протидія засиллям імпорту харчових продуктів.

Доцільно кошти державного бюджету спрямовувати на техніко-технологічне оновлення виробництва, інвестування ключових заходів, що впливають на зниження витрат, поліпшення якості робіт і продукції, виконання державних замовлень, проведення наукових досліджень у сільськогосподарському секторі і перепідготовку кадрів для набуття ними знань та інноваційної практики.

Ефективність державної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам необхідно оцінювати рівнем технологічного забезпечення суб'єктів господарювання, конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції, прибутковістю організаційно-правових структур. До розподілу фінансових ресурсів державних цільових програм підтримки аграрного ринку економіки необхідно залучати також асоціації сільськогосподарських товаровиробників.

РОЗДІЛ III

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СУЧАСНА ПРАКТИКА, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Україна як суб'єкт світового ринку товарів

Утвердження державної незалежності України започаткувало її фактичний вихід на світову арену як суб'єкта міжнародних економічних відносин. Кардинальні зміни в геополітичному становищі України, що відбулися після здобуття нею незалежності, та ситуаційні особливості сучасного стану трансформаційних процесів в економіці істотно підвищили роль зовнішньоекономічних відносин у розвитку країни. Посилення цього чинника об'єктивно диктується здійснюваними ринковими перетвореннями, які формують якісно нові засади подальшого економічного та соціального розвитку країни. Україна тільки входить в систему світового економічного простору і від того, як цей процес буде відбуватись залежить подальший економічний і соціальний розвиток держави, як органічної підсистеми світової економіки.

Найбільш дієвою і ефективною стратегією інтеграції України у світову економіку є поєднання структурної перебудови економіки з її орієнтацією на активне зростання експорту і диференціацію його потенціалу. Цього можна досягти шляхом загального поліпшення інвестиційного клімату й залучення інвестицій у відповідні галузі, створення механізму стимулювання експорту та формування життєздатних конкурентоспроможних експортних виробництв.

Україна володіє значним експортним потенціалом, який зосереджений у видобувних і обробних галузях промисловості, а також в агропромисловому і енергетичному комплексах країни, однак використовується він, на жаль, недостатньо і вкрай неефективно [5].